

АНТРОПОЛОГИЯ ТАРИХЫ МЕН ТЕОРИЯСЫ

Функционализм және құрылымдық
функционализм

Тақырыпты оқудың мақсаты – әлеуметтік мәдениеттануда маңызды рөл атқаратын функционализм мен структурализмнің арақатынасын сипаттау.

Бүгінде «функционалист» пен «құрылымдық функционалист» және осы сөздердің «измдермен» байланысы нақты айқындалған. Алайда бұл үнемі осылай болмаған. Теорияларды қарастырмас бұрын аталған терминдердің уақыт барысында қалай өзгергенін баяндап шығу орынды болады. «Құрылымдық функционализм» жеке тұлғаның іс-әрекеттері мен қажеттіліктеріне аса мән бермейді. Керісінше, ол жеке тұлғалардың әлеуметтік құрылымда алатын орнына немесе әлеуметтік тәртіптің құрылымына мән береді. Британияда бұл салада Э.Э. Эванс-Причард (оның бастапқы кездегі еңбектері), Исаак Шапера, Майер Фортс және Джэк Гуди сияқты басқа да көптеген ғалымдар ізденді. Бірақ құрылымдық функционализм мен функционализм арасындағы шекара анық нақтыланбаған. Радклифф-Браунмен пікірлестер өздерін «функционалистер» деп атауға қарсылық білдірмейтін; кейбірі өздерін «құрылымдық функционалистер» немесе «структуралистер» деп атады. Оның үстіне 1950 жылдары «британдық структуралист» термині Радклифф-Браунның зерттеу мәнерінің Леви-Стросстікінен немесе «француз структурализмінен» ерекшелігін көрсету мағынасында қолданылды. 1960 жылдардағы британдық антропологтар Леви-Стросстың еңбектеріне бет бұрып, соның әдісімен зерттеу жүргізгенде қателесіп, өздерін «Британдық структуралистер» деп атайтын. Кеңінен алатын болсақ, соңғы «Британдық структурализм» шын мәнінде «француз структурализмінің» британдық нұсқасы еді.

Шындығында, Радклифф-Браун да, Леви-Стросс та Эмиль Дюркгеймнің еңбектерінен сусындаған болатын. Өзін «функционалист» деп атағанды ұнатпайтын Радклифф-Браун өзінің зерттеу пәніне «салыстырмалы социология» деген атау берді.

Антропологияның эволюционистік бастамасы мен мәдениеттің биологиялық ағзамен ұқсастығы

Радклифф-Браун антропологияның екі түрлі бастамасы бар деп айтқан болатын: біреуі – «1870 жылдар шамасында» эволюционистік мектептердің өрлеп тұрған кезі; екіншісі – Монтескьенің «Заң рухы» деп аталатын кітабының жарыққа шыққан жылы. Бұл социологиялық көзқарас бойынша қоғам жүйелі түрде құрылған деген идея дұрыс саналады. Оның зерттеу пәні – қазіргі әлеуметтік ғылымдар деп аталып жүрген нақты ғылымдар. Сонымен бірге Конттан бастап осы пәннің зерттеу нысанын биологиялық ағзаға теңестіруге болады деген пікір кең етек алды. Эволюционистер, әсіресе Герберт Спенсер функционализмнің негізгі зерттеу мәселесі әлеуметтік түрлердің өзгерістері деген пікірде болды. Ол мәдениет пен биологиялық ағзаның ұқсастығы жайлы түсіндірме берген. Спенсердің ойынша, қоғамды зерттеу өмір ғылымына, яғни эволюционизм мен дарвиндік көзқарасқа негізделген. Спенсер қоғамды сәбилік, балалық, ер жету шағы, орта жас және кәрілік сияқты кезеңдерден өтеді деді. Ол да Дюркгейм сияқты әр саты бірнеше құраушы бөлшектерден тұрады және олардың әрқайсысының өз қызметі бар деген ойда болды. Осы құраушы бөлшектер эволюция барысында қилы түрлерге өзгеріп отырады деген пікірді ұсынды. Тіпті диффузионист Лео Фробениустың өзі де қоғамды ағзамен теңеушілердің қатарынан еді. Бұл идея синхрондық, диахрондық, эволюционистік, диффузионистік сияқты әдістердің бәріне ыңғайлы болған.

Функционалистік көзқарас ХХ ғасырдың басында Дюркгеймнің синхрондық көзқараста жазылған еңбегінде және әсіресе Радклифф-Браунның жұмысында біраз өзгерістерге ұшырады. Дюркгейм де, Радклифф-Браун да эволюционизмді жоққа шығармаған, бірақ екеуі де қазіргі заманғы қоғамдарды зерттеуге аса үлкен мән бергендігімен белгілі. Біз қоғамды сау ағза сияқты елестете аламыз. Онда кішігірім бөлшектер бірге құрастырылып, үлкенірек жүйелерді құрайды. Ол жүйелердің әрқайсысының өзіндік атқаратын қызметі бар. Олар бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Қоғамдар да ағзаға ұқсас құрылымдарға ие. Әлеуметтік институттар ағзаның мүшелері сияқты үлкенірек жүйеде бірлесе қызмет атқарады.

Дәл биологиядағы әртүрлі жүйелердің бір ағзаны құрайтыны сияқты, туысқандық, дін, саясат және экономика сияқты әлеуметтік жүйелер бірлесе отырып қоғамды құрайды.

Кітап: Антропология тарихы мен теориясы
Тарау: 2. Негізгі мектептері және бағыттары
Дәріс: 9. Функционализм және құрылымдық функционализм

Қоғам жүйелері. Биологиялық ағзаға ұқсастық: қоғамның ағзаға ұқсастырылуы

Осы жүйелерді және оларды қалыптастырып тұрған үлкенірек жүйелердің өзара байланысын қалай түсінеміз? Францияда немесе Британияда «некелесу» туысқандық жүйесінің құрамында қарастырыла алады, бірақ оның діни, саяси және экономикалық аспектілері де болуы мүмкін. Сондықтан «некелесу» туысқандықтың ғана бөлшегі емес, өйткені ол басқа жүйелердің ішінде де қызмет атқарады. Былайша болуы ұқсастықты қате немесе пайдасыз етпейді, бірақ зерттеуді қиындатады. Екінші жағынан ұқсастық жүргізу өте оңай екенін де көрсетеді. Кез келген институттың оны басқа институтпен үйлестіретін тағы бір қызметі болуы мүмкін. Сондықтан мұнда барлық нәрсенің «өз қызметі бар».

Автордың ойынша, ағзаға ұқсастыру теориясының жетістікке жетуіне оның өте жеңіл екендігі және оны диахрондық немесе синхрондық тәсілдерге оңай салуға келетіні себеп болды. Екінші жағынан, жеңілдігі оның қолданыстан шығуына да алып келді. Өйткені кейінгі постфункционалистер буыны әлдеқайда күрделі нәрселерге талпынды.

Дюркгеймнің социологиясы

Құрылымдық-функционалистер идеясы үшін ең маңызды еңбек Эмиль Дюркгеймнің социологиясы болса керек. Көп студенттердің бірі болып университет бітірген соң, философия пәнінен сабақ беруді жан-тәнімен ұнатқан Дюркгейм 1887 жылы Бордо университетінде үлкен қызметке ие болды. Ол 1902 жылы Сорбон қаласына қоныс аударады және сонда 1917 жылы өмірден қайтқанға дейін дәріс береді. Ол айналасына әлеуметтік ғылымдар туралы өзімен пікірлес болған философтарды, экономистерді, тарихшыларды және заңгерлерді жинады.

1898 жылы Дюркгейм мен оның айналасындағы жас ғалымдар *Année sociologique* деп аталатын пәнаралық ғылыми журналдың негізін қалады. Ол тез арада үлкен ықпалға ие болды. Осы топтағы ғалымдардың біршамасы антропологияға, оның ішінде дін антропологиясына үлкен үлес қосты. Әсіресе Марсель Мосс, Люсьен Леви-Брюль, Роберт Герц біздің пәнімізге көп ықпал етті. Алайда кей жағдайда олардың ықпалы өте баяу болды. Өйткені бұл жұмыстар тек авторлары өмірден өткен соң ғана аударылып, келесі буын ғалымдары арасында көп оқылатын еңбектерге айналды.

Антропологтар да, социологтар да Дюркгейм бір ұлы еңбек жазып қалдырған деген пікірде, бірақ екі тарап ол қай кітап екеніне келгенде келіспей қалады. Социологиядағы қазіргі эмпирикалық зерттеу әдісі Дюркгеймнің ерте кезде жазылған еңбектерінен бастау алады. Суицид еңбегінде Дюркгейм католиктер мен протестанттар, ауыл адамдары мен қалалықтар, некелескендер мен некелеспегендер, жастар мен егде жастағылар арасындағы суицид деңгейі архивте әртүрлі статистика көрсететінін айтады. Бұл айырмашылық әр қалада әртүрлі және сол әр қаладағы көрсеткіш ылғи да өзгеріссіз сақталып отырады. Осылайша адамдардың жеке өміріндегі ең жеке мәселелерінің өзі әлеуметтік жағдайларға байланысты болады екен.

Көптеген антропологтар Дюркгеймнің ең ұлы кітабы ретінде «Діни өмірдің бастапқы формаларын» немесе соның алдында жазылған «Қарапайым жіктеу» кітабын айтар еді. Бастапқы формаларда ол «ерте» қоғамдардағы дін мәселесін қарастырады. Дюркгейм бірінші болып «дін» сөзіне анықтама беріп оның әлеуметтік негізін бекітті: діндер «қасиеттіні» «қасиетсізден» бөліп шығарды және қасиетті нәрселерге ерекше мән берді. Ол діннің шығуы туралы теориялардың даму барысын сипаттайды: атап айтсақ, Тайлордың анимизмін, Мюллердің натурализмін, Мак Леннанның тотемизмін. Дюркгеймнің өзіне тотемизм жақын болды және өзінің еңбектерінде мысалға келтіріп отырады. Ғалым сол кезде көптеп жазыла бастаған аборигенді австралиялықтар мен солтүстік байырғы америкалықтар туралы этнографиялық жазбаларды тиімді қолданды. Ол эволюционистік терминдерді қолданды, бірақ кітабының соңына қарай сенім тақырыбынан ғұрып тақырыбына ауысып, жұмысын функционалистік әдіспен аяқтады. Оның ойынша, адамдар қоғамды жоғары бағалайды, өйткені космологиялық тәртіп әлеуметтік тәртіптің негізінде құрылады. Ғұрып атқарылып тұрса, қоғам қатысушылары ол тәртіпті естен шығармайды.

Кітап: Антропология тарихы мен теориясы
Тарау: 2. Негізгі мектептері және бағыттары
Дәріс: 9. Функционализм және құрылымдық функционализм

Мосстың жұмысы антропологияның бірнеше саласында жемісті болды. Оның *Année sociologique* журналында жарыққа шыққан еңбектері мәдени экология, құрбандық шалу, сиқыр, адам концепті, сый алмасу тақырыптарын қамтыды. Осылардың ішіндегі ең маңыздысы және функционалистік тұрғыда жазылғаны – сыйлық алмасу туралы мақаласы болса керек. Ол адам өзі қалағандықтан сыйлық жасаса да, шындығында ол сыйлық алушыдан бір жауап күтетін болғандықтан осы жолды таңдайды деді. Сонымен бірге беруші алушыдан тікелей сыйлық қайтарылуын күтпесе де, бұндай жағдайда әрқашан кері төлеу элементі болады. Ол не кейін басқалай сыйлықпен қайтарылуы мүмкін, не беруші мен алушының арасындағы әлеуметтік статустың өзгеруімен қайтуы мүмкін. Екінші жағынан сыйлық тегін емес. Ол құқық және міндеттемелер жүйесіне енгізілген. Ол кез келген әлеуметтік құрылымның бөлшегін құрайды. Мосс полинизейліктер мен меланизейліктердің арасындағы және солтүстік батыс жағалаудағы адамдар арасындағы рәсімдік сый алмасуды мысалға келтіреді. Сонымен бірге ол римдіктердегі, үнділердегі, неміс және қытайлықтардың заңдарында қалған «архаикалық» сыйлық алмасудың қалдықтарын да тізіп жазып шығады. Осылайша ол сыйлық беру әлем бойынша таралған, тіпті әмбебап институт деген тұжырымға келеді.

Дюркгейм мен Мосстың туындылары антропологияның түрлі салаларына негіз болған еңбек ретінде әлі де құнды. Осыдан кейін социология мен антропология екеуі екі түрлі ғылым болып жеке-жеке дамып кетті. Бұл социологияның тарихын баяндайтын орын емес, десе де кезінде антропология мен социология бір ғылым саласы болып қалуы мүмкін болғанын есте сақтау керек.

Малиновскийдің функционализмі

Малиновскийдің британдық антропологиядағы орны Боастың америкалық антропологияда алатын орнымен бірдей. Боас сияқты Малиновский де антропологияға және ағылшын тілді әлемге белгілі бір себептермен келіп қалған орталық Еуропадан шыққан ғалым еді. Боас секілді ол да төрт қабырғада отырып зерттеу жүргізетін эволюционизмді жоққа шығарып, зерттеліп отырған елдің тілінде «бақылау жүргізіп» далалық зерттеу жүргізу дәстүрінің негізін қалады. Оның үстіне Боас та, Малиновский де либералды зиялыларға жататын. Олар жоғары білімнен кейінгі бөлімде дәріс бергендіктен, олардың жолын ұстанушылар өте көп болды.

Славян тілдері филологының ұлы Малиновский 1884 жылы Краковта дүниеге келді. Ол 1908 жылы Краковтағы Ягеллон университетін математика, физика, философия және Австрия империясы бойынша жақсы көрсеткішпен тәмамдады. Ғалым Лондон экономика мектебінде К.Д. Селигман мен Эдуард Уестермарктің жетекшілігімен антропологияны оқып шықты. 1904 жылы ол Австралияға сапарға шығады. Бірінші Дүниежүзілік соғыс кезінде ол австралиялықтарға жау болып көрінгенімен де Малиновскийді Жаңа Гвинеяда жақсы қарсы алады. Ол кезде Жаңа Гвинея Австралияның қарамағында болатын. Оған Жаңа Гвинеяда далалық зерттеулер жүргізуге рұқсат беріледі. 1914 жылдың қыркүйегі мен 1918 жылдың қазан айы аралығында Малиновский Жаңа Гвинеяға жасаған үш сапарында отыз ай бойы далалық зерттеулер жүргізеді. Алғашқы алты айдан басқа уақытта ол зерттеуін Тробриан тайпасында өткізеді. Соғыстан соң Малиновский Ягеллон университетінде меңгеруші болып жұмыс істеуден бас тартып, Лондонағы экономика мектебіне қайтып оралады. Онда ол 1922–1928 жылдар аралығында қызмет етеді. Осы уақыт ішінде оның беделі өсіп, жоғары ықпалды тұлғаға айналды. Екінші Дүниежүзілік соғыс басталған кезде ол Америка Құрама Штаттарында болды. Малиновский соғыс кезінде Америкада уақытша тұрмақшы болады, бірақ 1942 жылы Йель университетіндегі қызметін бастаған соң өмірден озды.

Функционализм мен далалық зерттеулер

«Малиновский антропологиясы» кезеңі қазір екі түрлі нәрсемен байланыстырылады:

I – оның далалық зерттеу әдісі мен сол әдістің бірегей теориялық тұжырымдары, Тробриан аралының тұрғындары туралы жазған монографиясы;

Кітап: Антропология тарихы мен теориясы
Тарау: 2. Негізгі мектептері және бағыттары
Дәріс: 9. Функционализм және құрылымдық функционализм

II – Малиновский өмірден өткен соң жарыққа шыққан «Мәдениеттің ғылыми теориясы» деп аталатын еңбегі. Онда ғалым мәдениет және мәдени әмбебаптылыққа қатысты жаңаша тұжырымдар ұсынған.

Малиновскийдің далалық зерттеу жүргізуі Радклифф-Брауннан аса өзгешеленбейтін, бірақ ол одан озық зерттеуші еді. Малиновскийдің көптеген шәкірттері Радклифф-Браунның теориясына жүгінді. Әсіресе оның үлкенірек жүйеде қызмет атқаратын кіші әлеуметтік институттар теориясы көп қолданылды. Алайда Малиновскийдің әдістерін қолданған Рэймонд Фирт, Филис Кэбери, Исаак Шапера, Айлин Кридж, Моника Уилсон жән Хильда Кьюпер сияқты белгілі ғалымдар «Малиновскийдің» шәкірттері деген атпен белгілі. Малиновский далалық зерттеулердің ұзақ уақыт бойы зерттелушілермен тығыз қатынаста болып жүргізілетін әдісін қолданды. Оның жұмысының ішіндегі ең танымалы – Батыс Тынық мұхитының аргонавтары. Аргонавтар кітабының зерттеу тақырыбы, әдісі, ауқымы суреттеуден басталады да, содан соң тробриандықтардың географиясы беріліп, оның өзінің аралға қалай келгендігі баяндалады. Осыдан кейін ол куламен алмасу ережелерін, каноэ туралы деректерді, кемемен жүзу, каноэ сиқыры мен ғұрпы туралы жазады. Кітапты куланың мағынасын ашып беретін «рефлексивті» тараумен бітіреді. Бұл бөлімде ол теориялық спекуляциялар жасаудан қатты сақтандырады және өзге салт-дәстүрлерге толеранттылық танытуда этнологияның ерекше маңыздылығын атап өтеді. Ғалым оқырмандарға өзге мәдениет дәстүрінің мағынасын ашып түсіндіріп береді. Малиновскийдің шәкірттері тарапынан аса үлкен қызығушылықпен оқылатын осы тарау.

Автор Малиновскийдің Аргонавтарын оқығаннан кейін бірнеше жылдан соң оның құндылығын түсіндім. Фрейд психологиясының доктринасында негізгі сұрақ ретінде қарастырылатын ата-ана мен бала қатынасы оның осы еңбегінің бір бөлімінде қаралған. Тробриандықтар үшін әке – жоғарғы рақымдылықтың белгісі. Фрейдтік әмбебап мәдениетте әке жоғарғы биліктің белгісі деп айтылады. Керісінше, тробриандықтарда баланың анасының ағасы не інісі жоғарғы билік иесі саналатын. Бұлай болу себебі – ананың ағасы не інісі баланың матрилинейлік туысқандық жағынан ең жоғарғы билікке ие адам екендігінде. Малиновскийдің айтуынша, тробриандықтар баланың әкесімен физиологиялық байланысы жайлы хабарсыз болатын. Сол себепті әке мен баланың арасындағы байланыс әлеуметтік құрылымның негізі болып есептелетін патрилинейлі қоғамдарға қарағанда тробриандықтарда мүлдем басқаша еді. Кейінірек Радклифф-Браун мен Леви-Стросс әке мен баланың арасындағы және бала мен оның анасының інісі не ағасы арасындағы классикалық байланыс түрлеріне қатысты пікірталасқа түседі. Малиновскийдің «авункулат» мәселесі бойынша жасаған үлесі – ол өзінің тұжырымдарын мәдениетаралық салыстыру негізінде емес, терең этнографиялық зерттеулер нәтижесінде дәлелдеуінде. Осы нәрсе оның басқалардан, жоқ дегенде Фрейдтен, жоғары тұруына ықпал етті. Алайда, Каберидің сирек жазылған жазбаларында Малиновскийдің бірінші қызметке мысал ретінде былай жазғаны келтіріледі: «Салт-дәстүрлер мәдениеттің басқа бөлімдерімен «биологиялық ағза секілді байланысты, сондықтан дала зерттеушісі әлеуметтік ұйымның қилы түрлерінің байланысын басқарып тұратын «көзге көрінбейтін деректерді табуы қажет», – дейді. Ол бұл деректерді «индуктивті есептеу» арқылы табуға болады деп жазады. Найттың теориясы – эволюционистік теория болып саналады. Өйткені ол адам баласының символға дейінгі және символ бар кездегі жолының траекториясын береді. Бірақ оның негізгі мән беретін нәрсесі – кенеттен болған революция. Найттың ғұрыптық және символикалық іс-әрекеттерге көзқарасы Леви-Стростың туыстық жүйесіне жақын. Британдық диффузионизм жайлы Лангамның «Британдық әлеуметтік антропологияның қалыптасуы» еңбегінен табуға болады.